

De rol van vilders in de Bokkerijdersbenden

Anton Blok

I

Dit artikel vormt een onderdeel van een meer omvattend prosopografisch onderzoek naar het optreden van de zogenaamde Bokkerijders in de landen van Overmaze en aangrenzende gebieden¹. Aan de hand van een collectieve biografie van deze mensen wil ik een beeld schetsen van het ontstaan en de ontwikkeling van hun benden die tijdens het tweede en derde kwart van de achttiende eeuw in de oostelijke Maasvallei actief geweest zijn. Tevens hoop ik zodoende een bijdrage te leveren tot de kennis van de lokale en regionale geschiedenis van deze streek en meer inzicht te verschaffen in de sociale structuur en de volkscultuur van het toen nog overwegend agrarische Limburgse grensgebied.

De Bokkerijders opereerden in het deel der Maasvallei dat omsloten wordt door de steden Maastricht, Aken en Roermond. Hun optreden valt in drie fasen: van omstreeks 1730 tot 1743, van 1749 tot 1750 en van 1751 tot 1774 – perioden waarin verschillende lokale benden in wisselende samenstelling nachtelijke overvallen uitvoerden op voornamelijk kerken, pastorieën en boerenhoeven; soms werden ook kapellen, winkels, molens, herbergen en particuliere woningen geplunderd. De slachtoffers werden niet alleen bestolen, maar vaak ook ernstig mishandeld en enkelen zijn aan de gevolgen daarvan overleden. In bijna een halve eeuw vonden ongeveer honderd van dergelijke roofovervallen plaats, waaraan

¹ Stone omschrijft prosopografie als 'the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives'. Hij meent dat de prosopografie gebruikt kan worden als een instrument om twee fundamentele problemen in de geschiedenis aan te pakken: ten eerste het ontdekken van de belangen die schuil gaan achter de retoriek van politieke leiders en ten tweede de analyse van de sociale structuur, met name de rol van bepaalde beroepsgroepen. Zie Stone, *Prosopography* (1971), 46. Een uitvoerig verslag van mijn onderzoek naar het optreden van de Bokkerijders zal binnenkort in boekvorm verschijnen.

in totaal meer dan zeshonderd mensen deelnamen². Aan elk van de drie perioden in de geschiedenis der Bokkerijders kwam een einde door massale arrestaties, strafvervolgingen en terechtstellingen. Deze verhalen en vonnissen vormen de voornaamste bron van mijn onderzoek³.

Hier zal ik mij voornamelijk beperken tot de eerste periode. Een nadere beschouwing van de personen die toen bij inbraken en diefstallen van de benden betrokken geweest zijn, zal ons in staat stellen bepaalde samenhangen op het spoor te komen, met name patronen van recrutering, structuur en ontwikkeling van de benden, beweegredenen en doeleinden van de rovers en het verband met de bredere samenleving waarin de benden opereerden. Voor een beter begrip van deze aspecten van het banditisme in dit gebied is meer aandacht nodig voor de beroepsachtergrond van de rovers. Een zeer groot deel van de bendeleden van wie het beroep kon worden achterhaald bestond uit ambachtslieden en kleine handelaars, veelal reizende lieden, die zich mede dankzij hun beroep regionaal konden organiseren⁴. In dit verband is de rol van vilders van bijzonder belang geweest: zowel organisatorisch als ideologisch vormde deze beroepsgroep het fundament van een beweging die in de officiële geschiedschrijving nauwelijks serieuze aandacht gekregen heeft.

II

De kern van de eerste benden werd gevormd door een wijd vertakt netwerk van vilders, ook wel 'villers' of 'afdoenders', thans ook 'noodslachters' of 'koudslachters' genoemd, personen die zieke dieren afmaakten, het gestorven vee van vel en vet ontdeden, kadavers opruimden en tevens fungeerden als assistenten van de scherprechter⁵.

² In de eerste periode werden ruim 60 inbraken gepleegd, waaronder 26 kerkdiefstallen; de tweede periode telde slechts twee inbraken; in de derde periode werden ruim 30 overvallen uitgevoerd. In totaal kon van 545 personen worden vastgesteld dat ze veroordeeld zijn, van wie 112 bij verstek. Omdat niet alle processtukken bewaard gebleven zijn, is het niet bekend of er ook tegen de andere deelnemers geprocedeerd is. Vgl. Blok, *Wie waren de Bokkerijders?* (1979a); en Blok, *Theatrische strafvoltrekkingen* (1979b).

³ Voor het raadplegen en bestuderen van de betreffende processtukken is gebruik gemaakt van de diensten van de volgende instellingen: Rijksarchief in Limburg te Maastricht, Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch, Stadsarchief van Heerlen, Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, Archives du Royaume de Belgique te Brussel, Rijksarchief te Hasselt en Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf. In het bijzonder ben ik dank verschuldigd aan de heren M.K.J. Smeets en B. Wuisman van het Rijksarchief in Limburg, die mij waardevolle aanwijzingen verschaft hebben. Voor een verantwoording van het gebruik van mijn voornaamste bronnen, zie Blok, *Wie waren de Bokkerijders?* (1979a).

⁴ Vgl. Blok, *Over de beroepen van de Bokkerijders* (1978); en Blok, *Wie waren de Bokkerijders?* (1979a), 172-78).

⁵ Vgl. het Duits: *Schinder* (vermoedelijk van het Latijnse *scindere*, schillen, vellen), *Abdecker*, *Wasenmeister*, *Halbmeister*.

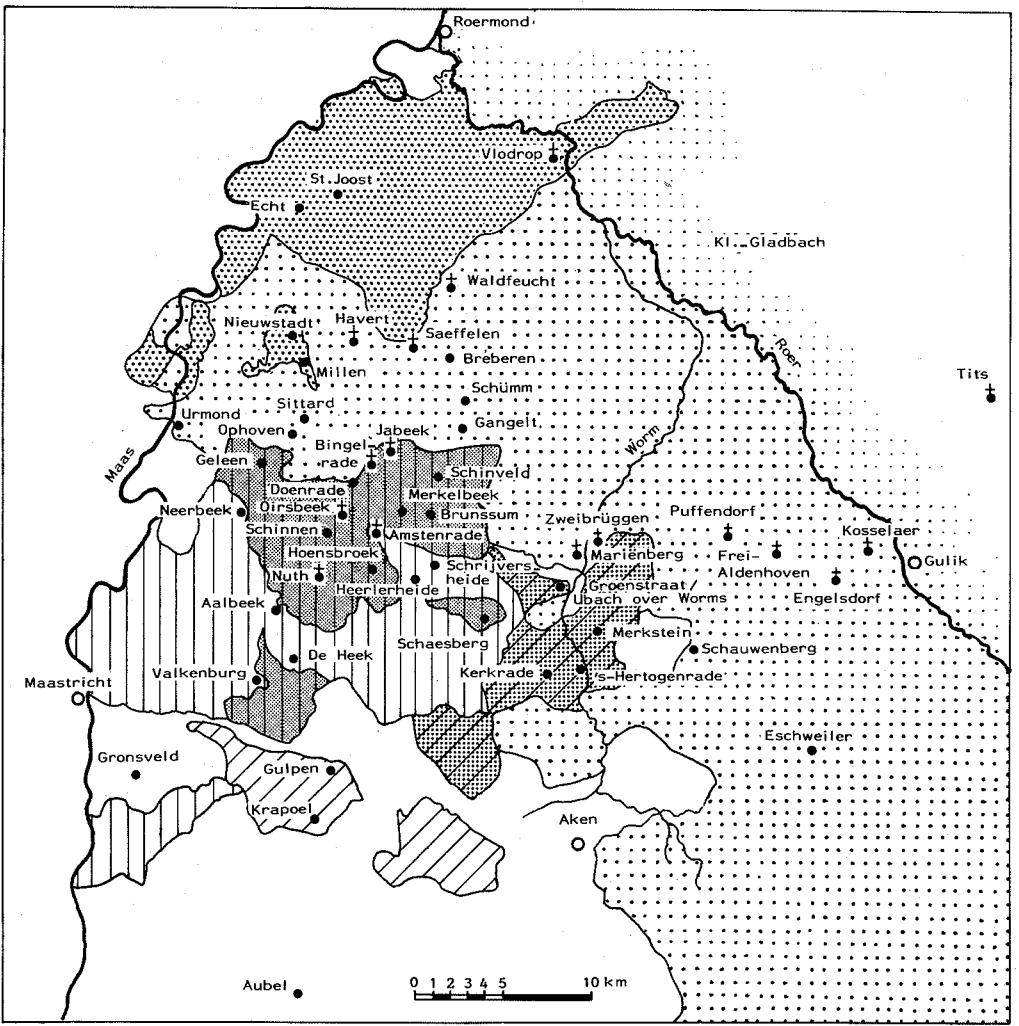
Vilders uit St. Joost, Nieuwstadt, Schümm, Hoensbroek, Krapoel, Aken, Schauwenberg, Puffendorf, Eschweiler, Klein-Gladbach en Gulik waren de voornaamste protagonisten in de kerkdiefstallen die tussen 1730 en 1736 plaatsvonden in Puffendorf, Kosselaer, Frei-Aldenhoven, Amstenrade, Bingelrade, Waldfeucht, Oirsbeek, Havert, Jabeek, Saeffelen, Engelsdorp, Gangelt, Tits en Mariëberg. De vilders hadden voorts steunpunten in zulke uiteenliggende plaatsen als Merkstein, Gronsveld en Aubel, en konden het gestolen goed, dat meestal bestond uit attributen van de rooms-katholieke eredienst, zoals priesterkleding en gouden of zilveren versierde monstransen en ciboriën, verkopen aan joodse helers in plaatsen als Gangelt, Sittard en Maastricht.

Dit gehele gebied tussen Maas en Roer was politiek sterk versnipperd. Het was een grensgebied par excellence, en omvatte enclaves en delen van het Staats Overkwartier van Gelre, de Staatse en Oostenrijkse landen van Overmaze, vrije rijksheerlijkheden, het gebied van de vrije rijksstad Aken en grote delen van het hertogdom Gulik (zie Kaart). Tot in de achttiende eeuw was deze streek het toneel van veelvuldige militaire operaties en ontbrak het aan een stabiel en effectief overkoepelend centraal gezag.

Met de tweede kerkdiefstal te Amstenrade in mei 1736 was het aantal bendeleden sterk toegenomen. We horen nu ook van rovers uit andere maatschappelijke geledingen en andere plaatsen, met name Schinnen, Geleen, Schaesberg, Kerkrade en 's-Hertogenrade. Bovendien richtten de overvallers zich vanaf die tijd tot het einde van de eerste fase in het voorjaar van 1743 steeds meer op boerenhoeven en particuliere woningen. Naast de grotere rooftochten, waarin de vilders eveneens de toon aangaven en waaraan soms meer dan tachtig mensen deelnamen, bleven de vilders ook gedurende de tweede helft van de eerste periode in kleiner verband opereren. Om van deze ontwikkelingen een adequaat beeld te krijgen, zal ik enige biografische gegevens van de voornaamste *dramatis personae* nader bespreken.

III

In vrijwel alle overvallen die in de eerste periode werden uitgevoerd hebben vilders – als leiders en als uitvoerders – een overheersende rol gespeeld. De serie kerkdiefstallen waarmee omstreeks 1730 de geschiedenis der Bokkerijders een aanvang neemt, was vrijwel uitsluitend het werk van deze mensen. Zowel de verkenning van het terrein als de beraming van de aanslagen, de organisatie en de uitvoering van de diefstallen en de verdeling van de buit of de verkoop van het gestolen goed waren meestal in hun handen. In zekere zin vormden deze overvallen 'familieaangelegenheden', te meer daar ook vrouwelijke verwanten, gewoonlijk gestoken in manskleding en van vuurwapens voorzien, er een actief aandeel in hadden. Om welke families ging het en

Operatiegebied van de Bokkerijdersbenden 1730-1743

	Staats Land van Valkenburg		Hertogdom Gulik
	Oostenrijks Land van Valkenburg		Staatsoverkwartier van Geire
	Staats Land van 's-Hertogenrade		Steden en Dorpen
	Oostenrijks Land van 's-Hertogenrade		Kerkovervallen

hoe zag het regionale netwerk dat ze vormden er uit? Wat verbond deze mensen die vaak op grote afstanden van elkaar woonden en slechts te voet konden gaan?

In Hoensbroek waren het Matthijs Ponts, zijn vrouw Berbe Bemelmans, hun zoons Joannes, Peter en Hendrik, en hun dochters Ida en Maria. In Nieuwstadt waren het de broers Bernard en Hendrik Beckx, van wie de eerste gehuwd was met Geertruid Bemelmans, een zuster van Berbe. In de Groenstraat bij Ubach over Worms waren het Catharina Bemelmans, ook een zuster van Berbe, twee kinderen uit haar eerste huwelijk en haar tweede man, Nicolaas Elven, een zadelmaker. Een derde zuster van Berbe was gehuwd met Adolphus Loe en woonde te Gulik. Peter Corvers in Gronsveld was gehuwd met een vierde zuster van Berbe. In St. Joost bij Echt waren het de broers Matthijs en Hendrik Corvers, neven van Peter Corvers in Gronsveld, en beiden gehuwd, Hendrik met Petronella Timmermans en Matthijs met een vrouw van wie slechts bekend is dat zij omstreeks 1741 te Echt geseld en gebrandmerkt zou zijn. In Klein-Gladbach waren het de broers Joannes en Peter Honnoffs. Hun zuster Clara was getrouwd met een andere Joannes Honnoffs, eveneens vilder, en woonde te Schauwenberg. Een tweede zuster, Johanna, zou in 1742 trouwen met de inmiddels weduwnaar geworden Bernard Beckx. In Puffendorf waren het Peter Corvers, een halfbroer van de moeder van de Honnoffs uit Klein-Gladbach, zijn vrouw Maria Ponts, zeer waarschijnlijk een zuster van Matthijs Ponts uit Hoensbroek, en zijn stiefdochter Geertruid. In Aken waren het de broers Willem, Hendrik en Joannes Honnoffs en hun moeder Anna Geertruid Ponts. Joannes trouwde in 1741 met Ida Ponts, de oudste dochter van Matthijs. Ten slotte waren er de broers Hendrik en Willem Corvers die in Krapoel bij Gulpen woonden en die zich later respectievelijk in Klein-Gladbach en te Schümm bij Gangelt vestigden; en een zekere Catharina of 'Trijn de villerse van Hasselt'. Voor deze drie personen kon voortsnog geen genealogisch verband met de andere vildersfamilies vastgesteld worden. Ze zijn dan ook niet opgenomen in Figuur 1, waarin deze verwantschapsbetrekkingen tussen de vilders op meer aanschouwelijke wijze zijn weergegeven.

In hoeverre het bij de kerkdiefstallen ging om een familieaangelegenheid, blijkt bijvoorbeeld uit de plundering van de kerk te Nuth, die in het midden van de jaren dertig plaatsvond, en waaraan de volgende personen deelnamen: Bernard Beckx uit Nieuwstadt, Matthijs Ponts, zijn vrouw Berbe, zijn zoons Joannes, Peter en Hendrik en zijn dochters Ida en Maria, Corst en Joannes Klinckerts, en Joannes Kraens, allen uit Hoensbroek; Joannes Honnoffs, zijn moeder Anna Geertruid en zijn broers Willem en Hendrik, allen uit Aken; Nicolaas Elven, zijn vrouw Catharina en haar dochter Berbe, allen uit de Groenstraat; Wijn Meels,

zijn broer Hendrik en zijn zuster Greet, allen uit Merkelbeek en kinderen van de zuster van Corst Klinckerts; Joannes Janssen, bijgenaamd 'de Tambour van Schinvelt'; en ten slotte Joannes Heijligers uit Nuth. Zoals in Figuur 2 is aangegeven, waren 20 van de 23 deelnemers aan deze overval met elkaar verwant, waarbij nog kan worden aangetekend dat Ida Ponts en Joannes Honnoffs in 1741 met elkaar zouden trouwen en dat de Klinckerts zeer bevriend waren met de familie van Matthijs Ponts. De zeven vrouwen die in de plundering participeerden waren, zoals gewoonlijk, 'gekleet in manskleederen'⁶.

De vrouwen vormden niet alleen belangrijke schakels tussen manlijke bendeleden, maar hadden ook een actief aandeel in de overvallen zelf. Verkleed als man, onderscheidden ze zich ook in hun optreden nauwelijks van de mannen. Over de toedracht van de inbraak in de pastorie te Vlodrop, welke omstreeks 1740 plaatsvond en waaraan onder anderen de vilders uit St. Joost, Nieuwstadt, Hoensbroek, Krapoel, Aken, Puffendorf en Schümm deelnamen, verklaarde Bernard Beckx tijdens zijn verhoor dat

Mattijs en Joannes Ponts het eerste den pastoor aenpackte dewijl de twee Melers van Merkelbeek holpen en den pastoor de handen op den rugh bonden en ter aerde wirpen, dwingende denselven te seggen waer het gelt was, willende hebben driehondert rixdalers, en hebben als dan wijlen dat hij niet conde geven op allerhande maniren hem gepeijnicht en besonder Griet Melers die den heeten olie uijt de brandende lamp opt aengesight met druppelen liet vallen en dan noch met een helfken heedt bier opt leijf heeft gegoten. Dat sij gesaementlijcke complicen doens hoorende dat het eenen nieuwen pastoor was begosten te geloven hij het gelt niet en hadde, breekende als dan alle kisten en kasten open mede nemende alles wat sij int huijs vonden hetwelk sij in vier pakken met hun voerden naer Honsbroek . . .⁷

De relaties die de vilders met elkaar onderhielden vormden een wijd vertakt netwerk dat een uitgesproken regionaal en endogaam karakter had. Hun gemeenschap was vermoedelijk nog in sterker mate endogaam dan de beschikbare gegevens reeds suggereren: op grond van het betrekkelijk geringe aantal achternamen in een kleine bevolkingsgroep die over een groot gebied verspreid was, mag men aannemen dat er mogelijk nog meer verwantschapsbetrekkingen tussen deze families bestaan hebben dan tot dusverre kon worden vastgesteld. Wat bracht de vilders tot huwelijken met min of meer nauwe verwanten en aanverwanten?

⁶ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Bernard Beckx.

⁷ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr 38, dossier Bernard Beckx.

IV

Gegevens over de sociale positie van vilders in andere pre-industriële samenlevingen duiden er op dat ook in de Maaslandse gebieden de endogamie van vilders het gevolg geweest moet zijn van de geringe maatschappelijke waardering van hun werkzaamheden. Belast met het opruimen van kadavers en ander afval – het verwijderen van vuil, van *matter out of place* – werden vilders in verschillende Duitstalige gebieden gestigmatiseerd en buiten de gevestigde gemeenschap gehouden. Men beschouwde vilders als *unehrlich*, als ritueel onrein en besmettelijk, en vermeid met hen in aanraking te komen. Om die reden hadden deze mensen weinig huwelijkskansen buiten de eigen beroepsgroep⁸.

Zo goed als we geïnformeerd zijn over de plaats van vilders in andere samenlevingen, met name Duitsland en Scandinavië, zo weinig is er over hen bekend in de Lage Landen⁹. De enige mededeling die ik over deze beroepsgroep aantrof is te vinden in een kroniek over het dorp Oirsbeek, waarin een landbouwer een beeld schetst van de toestand in die plaats omstreeks het einde van de achttiende eeuw. Over de vilder had hij het volgende te zeggen:

Op den laagsten trap der zamenleving stond de vilder, die ambtshalve belast was met het dooden van ziek en besmet vee en de 'gevallen beesten' van vel en vet onttreed. Hij was tegelijk paardensnijder of 'gilzelubber' en trok in die hoedanigheid langs 's heeren straten met eene fluit, bestaande uit zeven fluitjes te zamen gebonden, gelijk aan die van den heidensche god Pan, waarmede hij den volke zijne komst bekend maakte. Op den rug voerde hij een opeengerolde touw. De vilder mogt de herbergen niet betreden, maar bleef aan de deur staan, waar 'de hospes' hem den drank, in een glas zonder voet, toereikte¹⁰.

Wat de vilders in de Bokkerijdersbenden samenbracht waren niet alleen beroepsbindingen en verwantschapsrelaties, maar ook hun gezamenlijk lot vrijwel buiten de gemeenschap van gevestigde boeren geplaatst te zijn, al moet hun stigmatisering niet die extreme vormen aangenomen hebben zoals we die kennen uit beschrijvingen van de

⁸ Vgl. Blok, *Infame beroepen* (1981); en Douglas, *Purity and Danger* (1966), 29–40, 114–28; Douglas, *Implicit Meanings* (1975), 50. De termen 'gevestigd' en 'gevestigden' zijn hier gebruikt in de betekenis die Elias daaraan gegeven heeft. Zie Elias en Scotson, *De gevestigden en de buitenstaanders* (1976), 7–46 en *passim*.

⁹ Voor de Duitse gebieden, zie Beneke, *Von unehrlichen Leuten* (1863), 118–44; Danckert, *Unehrliche Leute* (1963), 169–73; Wissell, *Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit* (1971), 205–15; en Wilbertz, *Scharfrichter und Abdecker* (1979). Voor Scandinavië, zie Egaradt, *Hästsłakt och rackarskam* (1962); en Rockwell, *The Danish Peasant Village* (1974), 452–59. Zie ook Sjöberg, *The Preindustrial City* (1960), 133–37, 190.

¹⁰ Habets, *Een Valkenburgsch dorp in 1789* (1889), 27.

Duitse steden¹¹. En het waren de welgestelde boeren die als leden van de schepenbanken over aanstelling en ontslag van deze buitenstaanders beslisten. Vaak waren vilders ook letterlijk buiten de gemeenschap geplaatst, gezien hun perifere lokaties: Matthijs Ponts had zijn bedrijf in de Akerstraat aan de rand van Hoensbroek; Hendrik en Willem Corvers woonden in het gehucht Krapoel bij Gulpen (Willem voerde later zijn bedrijf in Schümm bij Gangelt); en Matthijs en Hendrik Corvers woonden in het gehucht St. Joost bij Echt.

De vilders deelden hun gering maatschappelijk aanzien en perifere lokatie met andere beroepsgroepen die in de Bokkerijdersbenden vertegenwoordigd waren en die althans in de Duitse gebieden eveneens behoorden tot de *unehrliche Leute*¹². Het ging hier met name om wevers, speellieden, marskramers, bedelaars en enige herbergiers van twijfelachtige reputatie, veelal personen die zich wegens hun beroep op allerlei plaatsen ophielden en tussen de dorpen heen en weer trokken. Behalve met deze min of meer reizende lieden onderhielden de vilders ook relaties met mensen in leerverwerkende beroepen, zoals zadelmakers en schoenlappers. Zo kan men begrijpen dat ze zich vanaf het begin van de bende-activiteit met vertegenwoordigers van deze beroepen in hun naaste omgeving associeerden. Tot hun 'gesellen', zoals ze elkaar meestal aanduidden, behoorden onder anderen de wevers Corst en Joannes Klinckerts uit Hoensbroek, Martin 'de Speelman van Doenraedt', Lenard 'de Fluyter van Bronsem', Joannes Janssen, bijgenaamd 'de Tambour van Schinvelt', twee zoons van 'Speelgeerke', speellieden en kramers uit Broek-Sittard, Joannes Catsberg, alias 'de Rode Speelman' uit Nagelbeek, de bedelaars Benedic 'met eene handt' van de Steenweg bij Sittard en Arnoldus 'die naer Ardennen ter bidvaert gaet' uit Ophoven, Peter 'het Moutheuvelke', een zandkramer uit Hoensbroek, de schoenlappers Gerlingh Daniëls uit Wolfhagen bij Schinnen, Steven Drummen of 'Bracken Steven' uit Nuth en Peter Caspar ter Konig uit Palemich bij Schaesberg, voorts de zadelmakers Nicolaes Elven uit de Groenstraat bij Ubach over Worms en Bavo Hausteder, alias 'Bavo de Haemaecker' uit Nuth en ten slotte de herbergiers Joannes Vincken, bijgenaamd 'de Vinck' uit Merksteinen Christian Lahaije 'woonende neffens het huijs van Matthijs Ponts, sijnde eenen herbergier, ophouder ende verbergher der

¹¹ Voor bijzonderheden, zie Wissell *Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit* (1971), 149, 186-215, die er op wijst, dat vilders, evenals scherprechters, vroeger aangeduid werden met de benaming *Schelm*, die dezelfde betekenis had als 'aas' en 'kadaver': 'Es galt als schimpflich und schmachvoll, unter Henkers- und Schindershänden gewesen zu sein, weil man dadurch dem verreckten und gefallenen Vieh, mit dem sonst nur der Abdecker zu tun hatte, gleichgestellt zu sein vermeinte' (189).

¹² Zie de reeds aangehaalde studies van Beneke, Danckert en Wissell.

gestolen goederen¹³. Naast beroeps- en verwantschapsbanden hielden ook lokale bindingen de benden bijeen. Het is opmerkelijk dat een niet onaanzienlijk aantal bendeleden in de kleinere gehuchten bij de grotere plaatsen woonden, zoals de reeds genoemde Groenstraat bij Ubach over Worms en Palemich bij Schaesberg en voorts Chêvremont en Pannesheide bij Kerkrade, Hullenbroek bij Nuth en Wolfhagen bij Schinnen.

V

De verspreide vestiging der vilders hing samen met de aard van hun beroep. De meeste dorpen hadden gewoonlijk slechts werk voor één vildersfamilie, die soms zelfs meerdere dorpen kon bedienen. In dit vestigingspatroon lag zowel de zwakte als de kracht van de vilders besloten. Een enkele familie had op plaatselijk niveau weinig kans zich met enig succes tegen stigmatisering te weer te stellen, hoewel men zich dankzij de perifere ligging van de vilderij enigszins aan de sociale controle van de gevestigde gemeenschap kon onttrekken. Zoals blijkt uit de ontwikkeling van de Bokkerijdersbenden, konden de vilders zich, beter dan welke groep of instantie ook, over grote gebieden organiseren – gedurende lange tijd althans beter dan de autoriteiten die in een politiek gefragmenteerd gebied als dit deel van de oostelijke Maasvallei belast waren met de opsporing van de daders van talrijke inbraken en diefstallen.

De aard van hun werkzaamheden – bezoek aan boerderijen op ongeregelde tijden – stelde vilders in staat zich in het gebied waar ze aangesteld waren zeer goed te oriënteren. De vilders in de benden moeten inderdaad beschikt hebben over een uitstekende kennis van het terrein, want ze konden 's nachts over grote afstanden de weg naar hun doelwit vinden en nog voor het weer licht werd huiswaarts keren, zoals met name blijkt uit de eerder genoemde lange tocht naar Vlodrop. Bovendien hadden ze steeds een excuus om zich op allerlei plaatsen en tijden op te houden; als noodslachters wekte hun aanwezigheid op een ongebruikelijk uur niet onmiddellijk argwaan, evenmin als het vervoeren van zware pakken. Ten slotte kwam hun vertrouwdheid met het gebruik van snij- en steekwapens ook van pas bij het binnendringen van andermans huis en hadden ze weinig problemen met waakhonden. Wat dit laatste betreft: bij de overval op de herberg van Anna Sypekotten in Zweibrüggen op de avond van 1 augustus 1742 had Joannes Kraens 'op den

¹³ Vgl. RAL, LvO 1655, dossier Matthijs Ponts; LvO 1726, dossier Steven Drummen; LvO 1779, dossier Hendrik Meels; LvO 2024, dossier Joannes Catsberg; LvO 7829, dossier Peter Caspar ter Konig; RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossiers Bernard Beckx en Hendrik Beckx; en RAL, Rent- en Drostambt Montfort, nr. 134, dossier Joannes Honnoffs. Zie ook het opstel van Haeren, *Bavo Hausieder* (1971), 148–51.

misthoff gesien, dat eenen hondt door Matthis Ponts ende Joannes Honnoffs dootgeslaegen wierde'¹⁴.

De omstandigheden die te maken hebben met de sociale en ruimtelijke organisatie van de vilders in dit gebied kunnen nog niet verklaren *waarom* deze mensen roverbenden organiseerden en allerlei inbraken en diefstallen pleegden. Deze omstandigheden vertellen ons alleen *hoe* de vilders daartoe konden komen. Ze werpen licht op de machtsbronnen waarover deze ambachtslieden beschikten in een streek waar de autoriteiten aan jurisdicties van vaak zeer beperkte omvang gebonden waren. Deze omstandigheden informeren ons over de *gelegenheid* die vilders voor hun roverspraktijken hadden, maar laten hun *motieven* grotendeels onopgehelderd.

Dat de gevestigde plattelandsbevolking de vilders buiten haar gelederen sloot en stigmatiseerde, moet een belangrijke voedingsbodem gevormd hebben voor het verzet zoals dat tot uitdrukking kwam in de overvallen gericht tegen de voornaamste symbolen van de gevestigde orde in dit gebied: kerken en boerenhoeven. Als de stigmatisering waaraan de vilders onderworpen waren voor hen een belangrijk motief vormde zich in roverbenden te organiseren, blijft het nog de vraag waarom deze benden omstreeks 1730 tot stand kwamen en niet eerder.

VI

Het is zeer waarschijnlijk dat de vilders in dit deel van de Maasvallei gedurende de decennia rond 1700 een zekere welstand gekend hebben. Zowel de militaire operaties waaronder het gebied tot het begin van de achttiende eeuw geleden had als de veepest die in het tweede decennium van de achttiende eeuw vele streken in West-Europa teisterde moeten vilders veel werk verschaft hebben¹⁵. Deze rampen voor de gevestigde boerenbevolking maakten het vildersambacht aantrekkelijk en winstgevend¹⁶. Rond 1720 kwam aan deze beproevingen voor de boerenbevolking voorlopig een einde, maar daarmee behoorden ook de voorspoedige tijden voor de vilders tot het verleden. Er zijn verschillende

¹⁴ Vgl. RAL, LvO 2024, dossier Anton Winckens, dat een afschrift bevat van de personele respondering van Joannes Kraens, Hoensbroek, 20 juli 1743.

¹⁵ Voor de militaire operaties in het gebied rond Hoensbroek, zie het beknopte overzicht van Van der Venne, *Dorp, heerlijkheid en markieaat Hoensbroek* (1967), 157-71; en voorts de uitvoerige studie van Gutmann, *War and Rural Life in the Early Modern Low Countries* (1980), waarin de invloed van oorlogshandelingen voor het gebied rond Luik en Maastricht beschreven wordt.

¹⁶ Over het voorkomen van veepest en de gevolgen daarvan voor vilders, zie enkele opmerkingen van Becker, *Actenmäßige Geschichte* (1804), I, 2, p.3; Pijls, *De Bokkerijdersbende* (1924), 24; en Vromen, *Veepest in de onderbanken* (1971), 65-66. Vgl. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa* (1960), 326-27; en Roebroek, *Het Land van Montfort* (1967), 332. Deze auteurs zijn over dit onderwerp evenmin uitvoerig.

aanwijzingen dat de werkgelegenheid voor hen in de loop van de jaren twintig en dertig drastisch verminderde.

De preciaire werkgelegenheid voor vilders kwam onder andere tot uitdrukking in een klacht die Matthijs Ponts in 1734 indiende bij de schepenbank van Schinnen. Hierin liet Ponts horen dat zijn inmiddels overleden vader de enige was met een vergunning om het vildersambacht in de 'Spaanse' (intussen Oostenrijkse) partage van het land van Valkenburg uit te oefenen. Matthijs protesteerde tegen de inbreuk op dit monopolie door vilders uit de Staatse gebieden van Valkenburg, waardoor 'het broodt van hem ontnoomen wordt'. Om die reden verzocht hij de plaatselijke autoriteiten tegen deze vilders op te treden¹⁷. Voorts was er in die tijd sprake van frequente verplaatsingen en clandestiene vestigingen van vilders. Hendrik en Willem Corvers hadden hun bedrijf eerst in Krapoel en later respectievelijk te Klein-Gladbach en Schümm. Willem en Hendrik Honnoffs die met hun moeder Anna Geertruid in Aken woonden, vertrokken later naar Aubel. Hun plaats in Aken werd nadien ingenomen door Hendrik Corvers, die met zijn vrouw Petronella Timmermans voordien in St. Joost gevestigd was. De broer van de Honnoffs, Joannes, die ook te Aken woonde, trouwde in 1741 met Ida Ponts en vestigde zich in St. Joost, na eerst nog met zijn vrouw twee maanden bij Peter Corvers in Puffendorf gewoond te hebben; hij moest vandaar vertrekken, 'omdat vant derdendeel hetgene met villen verdient wirt niet hebben connen bestaen'. Tijdens zijn proces voor de schepenbank van Echt, dat in het begin van 1744 gevoerd werd, kreeg Joannes onder meer van de aanklager te horen: 'Dat ghij beclaegden U verstout hebt U met Uwe vrouwe over eenigen tijdt tot St. Joost onder de jurisdictie van Echt neder te slaen, ende aldaer het vildersambacht te exerceren sonder eenige voorgaende permissie'¹⁸.

Om werk te vinden gingen ook andere vilders enige tijd bij elkaar logeren. Matthijs Corvers was een aantal jaren soldaat geweest en vestigde zich omstreeks 1741 bij zijn broer Hendrik in St. Joost. Op zekere dag vertrok hij naar Gulik en hield zich in die stad zes weken op bij zijn 'neve' Adolphus Loe. Daarna ging hij naar Aken, waar zijn broer Hendrik inmiddels was gaan werken. Hij vertrok uit Aken op 14 oktober 1743, overnachtte in zijn geboorteplaats Breberen en kwam de volgende dag in Nieuwstadt aan waar hij zijn 'nichte' Johanna Honnoffs, de vrouw van Bernard Beckx, wilde bezoeken. Horende dat de Beckxen met hun vrouwen juist gearresteerd waren, vertrok Matthijs naar Millen om Joannes Beckx, een broer van Bernard en Hendrik, die daar woonde en overigens niets met de benden te maken gehad schijnt te hebben, dit

¹⁷ Geciteerd in Pijls, *De Bokkerijdersbende* (1924), 13n.

¹⁸ RAL, Schepenbank van Echt, nr. 25, dossier Joannes Honnoffs.

nieuws te vertellen. Daarna zette hij zijn reis voort, overnachtte in een herberg te Heerlen en kwam de volgende dag weer bij zijn broer Hendrik in Aken aan. Matthijs vertrok toen opnieuw naar Nieuwstadt, overnachtte te Millen bij Joannes Beckx en solliciteerde de volgende dag naar de vacant gekomen vildersplaats in Nieuwstadt. Hij werd daar nog dezelfde dag – 21 oktober 1743 – gearresteerd¹⁹.

Deze omzwervingen van Matthijs, de jaren dat hij als soldaat diende, de twisten met de Honnoffs in Aken, die hem meer dan eens dreigden 'dat hem soude doot schieten en in riemen sneijden' – het zijn allemaal omstandigheden die duiden op een krimpende arbeidsmarkt voor vilders. Bernard Beckx trok soms naar West-Brabant om daar als seizoenarbeider te werken. In Willemstad ontmoette hij Johanna Honnoffs uit Klein-Gladbach, die hij vermoedelijk reeds kende en met wie hij later zou trouwen toen hij voor de tweede keer weduwnaar geworden was. In het vonnis dat 17 december 1743 door de schepenbank van Nieuwstadt tegen Bernard gewezen werd, duiden zijn rechters hem aan als iemand die 'alhoewel van hier geboortigh (...) heeft omgesworven sonder een vast en geldadigh domicilium te hebben gehadt (en) somtijts lang, ja jaeren selfs, sigh van hier heeft geabsenteert'. Bernards broer Hendrik werkte ook als dagloner voor de schepen Jan Lenssen in Nieuwstadt en we weten dat hij eens Willem Corvers uit Schümm assisteerde bij een terechtstelling in Gangelt²⁰. Ook in het huwelijkspatroon van de vilders zijn aanwijzingen te vinden dat er in de eerste periode van de Bokkerijdersgeschiedenis sprake was van een surplus aan vilders – van een vermindering van hun bestaansmiddelen. Van de jongere generatie in de vildersfamilies waren slechts weinigen getrouwd en het betrof hier soms late huwelijken, zoals dat van Ida Ponts die 29 jaar was toen ze met de acht jaar jongere Joannes Honnoffs trouwde. Haar vader Matthijs was niet ouder dan 21 toen hij in 1711 te Hoensbroek huwde met Berbe Bemelmans. Uit dit huwelijk werden tussen 1712 en 1729 negen kinderen geboren van wie alleen de jongste stierf. Vergeleken met de kindersterfte in de gezinnen van sommige andere bendeleden in de jaren dertig was dit zeer gering, hetgeen opnieuw een aanwijzing vormt

¹⁹ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Matthijs Corvers.

²⁰ RAL, Rent- en Drostambt Montfort, nr. 134, dossiers Joanna Honnoffs en Bernard Beckx.

voor de betrekkelijke welvaart die de vilders tot in de jaren twintig gekend hadden²¹.

VII

In het optreden van de Bokkerijdersbenden lag een onmiskenbaar element van vijandigheid jegens de gevestigde dorpsbevolking besloten. Deze oriëntatie van de rovers kwam het duidelijkst tot uitdrukking in hun overvallen op kerken, pastorieën en kapellen. Hierbij ging het niet alleen om het wegnemen van geld en kerkelijke attributen (waartoe offerblokken opengebrouwen werden, tabernakels geforceerd en sacristieën geplunderd) – handelingen die op zich zelf al als heiligschennis aangemerkt werden, maar we horen ook over verdergaande ontelingen in de vorm van een soort zwarte mis of althans parodieën op de mis. Zo verklaarde Bernard Beckx, die op kasteel Montfort in voorarrest zat, tijdens zijn recollectie op 9 november 1743, ‘Dat verscheijde keeren de heilige hostien uijt de ciborie aen hun alle in de ronde sittende in de handt sijn uijtgedeelt door den Vinck, Matthijs Ponts en den tambour van Schinvelt, dat sij samentlijke complicen de selve heilige hostien met hunne handen in den mont staken en opaten’²². Om van de toedracht van deze kerkdiefstallen en de daarmee gepaard gaande ontelingen een beter beeld te krijgen, volgt hier de beschrijving van de overval op de kerk van Spaubeek, die omstreeks 1736 plaatsvond en opgetekend werd uit de mond van Hendrik Beckx tijdens zijn verhoor op kasteel Montfort, 28 november 1743:

Bekent medeplichtigh en handadigh te sijn geweest aen het besteelen en inbreeken der kercke tot Spaubeeke ontrent seven jaaren geleden. Dat daeraen geholpen hebben Matthijs, Hendrik, Ida en Marie Ponts, Joes Ponts, Joes Honnoffs, Hendrik en Matthijs Corvers toens woonende tot St. Joost, Hendrik Corvers van Gladbach,

²¹ Voor Hendrik en Maria Ponts beschikken we over beknopte beschrijvingen van hun uiterlijk. Volgens hun zwager Joannes Honnoffs was Maria ‘dick, swaer ende lanck van posteur, roodt van aensicht, swaert hair, blauw van oghen’. Hendrik werd beschreven als ‘redelijck lanck van posteur, wel gesett, rondt van aengesicht ende bleekachtigh van couleur, swaert heel recht hair, blauw oogen, groot ende puntachtighe naes, stevigh van beenen ende armen, oudt in de twintigh jaeren’ (RAL, Rent- en Drostambt Montfort, nr. 134, dossier Joannes Honnoffs). Het is niet uitgesloten dat kinderen van vilders meer eiwitrijk voedsel kregen dan onder de werkende bevolking gebruikelijk was. Wat de kindersterfte in gezinnen van andere benedeleden in de jaren dertig en veertig betreft, wil ik hier volstaan met een enkel voorbeeld. Gerard Royen, een dagloner en bedelaar uit Nieuwstadt, had uit zijn eerste huwelijk zes kinderen, van wie er in 1743 toen hij terecht stond nog slechts twee in leven waren. Van de vijf kinderen van Henric Schrijen, een schoenmaker uit Schinnen, was er nog slechts één in leven toen hij in 1751 op 62-jarige leeftijd berecht werd. De wolspinner en schoenmaker Michel Hennix uit Spaubeek had negen kinderen, van wie er al vier gestorven waren toen hij in 1751 veroordeeld werd (RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38; RAL LvO 2026; en 1249). Voor enkele bijzonderheden over het huwelijk van Matthijs Ponts en Berbe Bemelmans, zie Van de Venne, *Dorp, heerlijkheid en markiezaat Hoensbroek* (1967), 209.

²² RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Bernard Beckx.

tambour van Schinvelt, Bernard Beckx, Peter Corvers van Poffendorpf met sijne dochter, Peter Ponts, den Vinck, welke samentlijke complicen hun derwärts vervoeght hebben en achter den hoogen altaer door een toegemurt vinster een gadt gebrooken door den gedetineerden en Joes Ponts waer door Hendrik Corvers van Gladbach en den tambour van Schinvelt binnen gecroopen sijnde, de deure hadden geopent dat sij alle daer door sijn in gesaen behalven vijf die op schiltwagh bleven staen en Joes Honnoffs die door het gat mede is ingecroopen, dat hij gedetineerden en Hendrik Corvers toens viller van St. Joost het tabernacul hebben opengebrouken en daer uijtgenomen een silvre Remonstrans, cibori en pixides met den heiligen olie, dat hij gedetineerden selfs de remonstrans uijt het tabernacul heeft genomen en overgelanght aen Hendrik Ponts sonder te weeten of de heiligen hostie daer in was ofte niet. Dat sij vorts de deure van de sacristie hebben opengebrouken alle de vinbaare kerkelijcke ornamenten, priesterlijke kleederen en eenen silveren kelck daer hebben uijtgenomen en in een bosken daer ontrent gelegen gebracht, alwaer uijtereen is geleijsd en de verdeelinghe is gemackt door Matthijs Ponts hebbende hij gedetineerden daer van met noch seven anderen gehadt de remonstrans en dat vorts Matthijs Ponts aen hun alle die in de ronde saeten de heiligen hostien uijt het ciborie heeft rontgedeelt en hij gedetineerden van Matthijs gekregen heeft de groote heiligen hostie uijt de remonstrans die hij met sijne handt van Matthijs heeft aengenomen en wel een ure bij sijn heeft gehadt gevende die aen Matthijs Ponts wederom, seggende: 'Wat soude ick met ons Heere doen?' Dat de andere en oock sijnen broeder een ofte meer jeder kregen en die in den mont staken, dat hij gedetineerden de remonstrans wederom gegeven heeft aen Matthijs Ponts die deselve met alle het ander goedt medegenomen heeft en vergoegt, waervan hij gedetineerden genoten heeft twee rixdaelders die Matthijs Ponts hem gegeven heeft twee daghen daer naer²³.

Ook bij de kerkdiefstal te Waldfeucht omstreeks 1740 werden volgens een verklaring van Hendrik Beckx de daar gestolen kerkelijcke attributen naar buiten gedragen en daar 'in een wijde besighticht en heeft Matthijs als dan de heiligen hostien aen hun in de ronde uijtgedeelt en in den monde geleght'²⁴.

Naast in familieverband uitgevoerde overvallen op kerken en pastorieën, waarbij pastoors en hun vrouwelijk dienstpersoneel soms ernstig mishandeld werden, zoals bij de diefstallen in Vlodrop en Marienberg, werden er sinds 1736 ook rooftochten ondernomen waaraan grote aantallen mensen uit andere plaatsen deelnamen. Omstreeks die tijd horen we voor het eerst over het afleggen van een eed, een ritueel dat blijkbaar nodig geacht werd om nieuwelingen, die noch door verwantschapsrelaties noch door beroepsbindingen met het vildersgezelschap verbonden waren, te incorporeren en de solidariteit van alle leden te waarborgen.

Niet alleen nieuwe bendeleden, maar ook de rovers van het eerste uur participeerden in dit ritueel, dat in feite een voortzetting en nadere

²³ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Hendrik Beckx.

²⁴ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Hendrik Beckx.

uitwerking was van de min of meer spontaan uitgevoerde parodieën op de mis, waarmee de kerkdiefstallen soms besloten werden. In de geparodiëerde missen, die meestal door Matthijs Ponts geregisseerd werden, kwam een reeds bestaande saamhorigheid van de vilders tot uitdrukking, alsmede hun oppositie tegen gevestigde groepen, waarvan de kerk voor hen het voornaamste symbool was. De rovers improviseerden een soort mis om hun succes te vieren, en deden dit kennelijk wanneer ze er toevallig zin in hadden – als *deglubatores ludentes*. De meer plechtige eedaflegging, die tot het einde van de geschiedenis der Bokkerijders een belangrijke rol vervulde, diende juist de saamhorigheid van het gehele roversnetwerk te bevorderen, zo niet te garanderen. Vandaar dat deze ceremoniële eedaflegging haar intrede deed op het moment dat de benden zich sterk begonnen uit te breiden en niet meer samengehouden konden worden door verwantschapsrelaties en beroepsbindingen alleen. Voor de recruterende van de honderden mensen die zich later nog bij de benden zouden aansluiten, moesten andere middelen worden aangewend, al bleven lokale bindingen en verwantschap ook toen nog van betekenis.

Vilders hadden dus niet alleen een belangrijk aandeel in het tot stand komen en organiseren van de eerste Bokkerijdersbenden, maar verschaften met hun anti-kerkelijke en anti-religieuze gezindheid ook de voornaamste elementen voor de ideologie van deze beweging. Waaruit deze ideologie precies bestond, is nooit met zoveel woorden bekend gemaakt. Een programma of iets van dien aard is althans niet in de bewaard gebleven processtukken te vinden. In deze voornaamste bron komen de leiders trouwens zelden aan het woord en wel om de eenvoudige reden dat de meesten van hen gevlucht waren en dus niet verhoord konden worden, terwijl de anderen tijdens hun verhoor over deze kwestie gezwegen hebben. Wat dit punt betreft moet de onderzoeker zich, zoals zo vaak, tevreden stellen met fragmenten en enkele aanwijzingen in de beschikbare bronnen.

VIII

In de eedaflegging, die onder de Bokkerijders vanaf omstreeks 1737 gebruikelijk werd, en in het ritueel waarmee men deze plechtige verklaringen omringde, ging het in feite om een inversie van de rooms-katholieke mis en om verschillende opposities waarin de heersende geloofsvoorstellingen en de daarmee verbonden ethische opvattingen moesten wijken voor de subversieve beginselen van een groep buitenstaanders van wie de vilders de sfeer bepaalden. In een van de eerste zittingen die de Bokkerijders voor het zweren van hun eed bijeenbracht was het ludieke element reeds nagenoeg verdwenen om plaats te maken voor een tamelijk sober gebeuren, dat later geleidelijk meer barokke en

groteske vormen zou gaan aannemen.

Tegenover zijn rechters op het kasteel Montfort verklaarde Hendrik Beckx op 29 oktober 1743 het volgende over een eedaflegging die naar zijn zeggen vermoedelijk in de zomer van 1737 plaatsgevonden had in de kapel van St. Jan op een heuvel bij 's-Hertogenrade die ze de 'Duivelsberg' noemden:

Dat sij Godt en de Heilige Moeder Godts af souden gaen en den Duijfel aen roepen.

Dat sij malkanderen noijt souden beklappen als sij gevangen warden.

Dat sij als dan oock niet souden bekennen ergens aen plichtigh te wesen en dat sij geene namen ofte toenaemen souden noemen van die gene die in hunne benden waren.

Dat sij malkanderen souden verlossen uijt de gevangenissen.

Dat als jemant uijt de gevangnisse mochte verlost worden en tegens desen Eijdt hadt gedaen hem onder hun soude vierendeelen.

Dat als wanneer geexecuteert warden alles herroepen souden wat te vorens hadden bekent.

Dat sij in hun uijtersten desen Eijdt souden indaghtigh sijn en sonder daer afte gaen sterven.

Dat sij tot het leste toe van hun leven aen niemant souden bekent maeken, selfs niet aen den bichtsvaeder²⁵.

Hendrik Beckx deelde verder mee dat deze eed op schrift gesteld was en hem door Matthijs Ponts in de kapel was voorgelezen in aanwezigheid van Berbe Bemelmans, Catharina Bemelmans, haar kinderen Berbe en Matthijs, voorts Joannes, Peter, Hendrik en Maria Ponts, Joannes Honnoffs, Willem Corvers van Schümm, Joannes Kraens uit Hoensbroek, Hendrik Corvers uit Klein-Gladbach, Peter Selissen uit Nagelbeek en Peter Corvers van Puffendorf. Na de lectuur werden Beckx en drie anderen door Matthijs Ponts naar buiten gestuurd en later weer door hem binnengelaten, nadat de anderen de eed gezworen hadden. Gevieren werden ze voor een geïmproviseerd altaar gebracht, waarop een groen of blauw kleed lag en waar verder een kruisbeeld op stond, een stenen beeld van de Heilige Maagd en twee luchters met brandende kaarsen. Matthijs Ponts las hen nogmaals de eed voor en liet het viertal hun twee middelste vingers van de rechterhand opsteken en zeggen: 'Ick sweere Godt en de Heilige Moeder Godts af en den Duijvel aen'. Ponts vroeg hen vervolgens 'oft sij alle goede wercken souden versaecken en aennemen te doen alle quaedt van roven, branden, moorden en steelen'. Nadat ze hierop bevestigend geantwoord hadden, ondertekenden ze de tekst van de eed met een kruisje²⁶.

Omstreeks dezelfde tijd vond volgens een verklaring van Henric Schrijen uit Schinnen in april 1751 voor de schepenbank van dat dorp een

²⁵ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Hendrik Beckx.

²⁶ RAL, Schepenbank van Nieuwstadt, nr. 38, dossier Hendrik Beckx.

Eedaflegging onder Bokkerijders.
Fragment van een anonieme afbeelding omstreeks 1775.
(Atlas van Stolk, Supplement).

dergelijke bijeenkomst plaats op de zogenaamde Heksenberg op de Heerlerheide. Na zich bij het huis van Matthijs Ponts in de Akerstraat te Hoensbroek gemeld te hebben, begaf hij zich in gezelschap van Matthijs Ponts, diens zoon Hendrik, Geerlingh Daniëls en Wijn Wijnen uit Wolfhagen-Schinnen, Thijs Swinnen uit Puth-Schinnen en Lambert Cremers en Leonard Jessen uit Schinnen op weg naar de Heerlerheide, waar ze nog twaalf of dertien mannen aantroffen, onder wie de verarmde landjonker Willem de Gavarelle uit Geleen. Ze stelden zich op in een kring, terwijl Daniëls en De Gavarelle in het midden bleven staan. De eerste haalde een dode hand te voorschijn waarin een kaars werd aangestoken. Dit tweetal deelde de aanwezigen vervolgens mee, dat ze 'nu moesten eenen eedt doen, en welcken dijen eedt zoude breeken, dat zij den selven souden hacken ende kappen'. Met het opsteken van twee vingers van hun rechterhand legden De Gavarelle en Daniëls in elkaars handen de eed af, waarbij ze verklaarden, 'dat sij voortaan souden gaen stelen ende krijgen wat sij konden, dat sij daerop Godt met alle lieve Godts heiligen affsworen ende den duijvel toe ende dat den eenen den anderen niet en soude klappen'. Vervolgens namen beiden – elk naar één kant van de kring gaande – één voor één de eed af bij de andere aanwezigen, waarbij Schrijen zijn belofte in de handen van De Gavarelle aflegde. Aan het slot van de plechtigheid stak Daniëls de dode hand weer in zijn zak²⁷.

Deze manipulaties met lichaamsdelen van terechtgestelden, zoals een afgekapte hand (later werd ook een doodshoofd gebruikt), waarbij de gebruikelijke eed gezworen werd, herinneren aan de taak van vilders bij terechtstellingen en aan een magisch geloof dat onder dieven in Europa algemeen verbreid was. Over dit gebruik schreef Danckert in zijn boek *Unehrlische Leute*: 'Die vom Galgen abgeschnittene Diebshand sichert, beim Stehlen angezündet, das Gelingen des Raubs'²⁸.

In later tijd nam, zoals gezegd, het ceremonieel steeds meer de vorm aan van een omgekeerde of zwarte mis. In een kapel, waar men op handen en voeten (soms achterstevoren) in en uitkroop, moesten de nieuwelingen voor een soort altaar, waarop een heiligenbeeld en brandende kaarsen geplaatst waren, een kruisbeeld bespuwen, op de grond werpen en vertrappen. Soms werden ook ronde stukjes wittebrood uitgedeeld en dronk men wijn uit een beker. Bij andere gelegenheden legde men de eed af staande met de rechtervoet op een kruisbeeld²⁹. De

²⁷ RAL, LvO 2026, dossier Henric Schrijen.

²⁸ Danckert, *Unehrlische Leute* (1963), 42; vgl. Dieb, Diebstahl, in *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (1929), Bd II, 229–40; en Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (1973), 274, waar een voorbeeld uit het vijftiende-eeuwse Engeland ter sprake komt.

²⁹ Zie bijvoorbeeld het dossier van Dirck Hersseler, een vilder te Neerbeek (RAL LvO 8165), en dat van de ex-soldaat Leonard Ploum uit 's-Hertogenrade (RAL, Hs 99).

plaatsen waar men voor deze loyaliteitsbetuigingen bijeenkwam, waren, behalve bij sommige leiders thuis en in de open lucht, gewoonlijk op heuvels gelegen kapellen, zoals die van St. Leonard en St. Jan bij 's-Hertogenrade, de kapel van St. Rosa bij Sittard en een kapel gelegen bij Urmond aan de Maas³⁰.

IX

In het ritueel en de tekst van de Bokkerijderseed, alsmede in de lokatie die men voor deze bijeenkomsten uitkoos, is sprake van veelvuldige omkeringen. Deze inversies kwamen ook tot uitdrukking in de ontering van allerlei zaken die de gevestigde bevolkingsgroepen voor heilig hielden en voorts in de rooftochten zelf, waarin vrouwen zich als man verkleedden en mannen soms hun gezicht zwart maakten. Al deze omkeringen, die soms ook meer praktische functies hadden, onthullen de ideologie van een groep buitenstaanders die gericht was op een revolutionaire verandering van de bestaande bezits- en gezagsverhoudingen en de daarmee overeenstemmende opvattingen.

Ook in de derde fase van het optreden van de Bokkerijdersbenden zijn in de uitlatingen van sommige gedetineerden aanwijzingen te vinden voor het bestaan van een streven naar meer egalitaire maatschappelijke verhoudingen en levensvormen. Men sprak van een 'Broederschap van Geluk', een ideaal dat met geweld tot stand gebracht moest worden³¹.

In een van de vele processen die in de jaren zeventig voor het gerecht te Valkenburg gevoerd werden, kwam op 5 augustus 1774 Joannes La Haije uit Aalbeek aan het woord. Hij vertelde zijn rechters hoe hij jaren geleden als jongeman door een der leiders, Anton Bosch, een glazenier uit De Heek die daar ook een herberg had, uitgenodigd was bij de bende te komen. La Haije kreeg toen twee rijksdaalders handgeld van Bosch, die daaraan toevoegde 'dat het nu nogh niets was met de bende, maar dat wanneer ze sterk genoeg waeren, het geheel anders zoude gaen, en dat sij een geheel koningrijk souden oprichten, en dat se dan souden gaen voor de voet steelen, moorden en roven, en die geene, die niet meede wilden gaen, om hals brengen'. Bij een latere gelegenheid deelde Bosch hem mee 'dat er te Luyk eene groote quantiteit snaphaenen voor de bende besteld waeren in gereedheid te brengen'. La Haije meende toen ook van Bosch gehoord te hebben dat 'sulx door Kerkhofs van 's-Hertogenraede geschied te sijn, en wanneer se dezelve snaphaenen souden hebben

³⁰ Vgl. Sleinada, *Oorsprong, oorzaeke, bewys en ontdekkinge van een godlooze bezwoorne bende nagtdieven* (1779), 64-66.

³¹ Zie de verklaring van Willem op den Camp voor het gerecht van Thorn op 24 februari 1775 (RAL, Thorn nr. 769); vgl. het verhoor van Jacob Herrewig op 21 augustus 1775 te Valkenburg (RAL, LVO 8173). Voor deze vormen van verbondenheid, vgl. het begrip 'communitas' bij Turner, *Dramas* (1974), pp.231-71.

ontvangen, sij alsdan op eenen geheel anderen voet souden te werk gaen, en geheel dorpen met openbaere geweld attaqueeren³².

X

Wat ook de bedoelingen van sommige leiders geweest mogen zijn – met name die van Joseph Kerckhoffs, een chirurgijn die tussen 1743 en 1753 als officier in het Oostenrijkse leger gediend had en te 's-Hertogenrade woonde³³ – het is duidelijk dat de infrastructuur van de Bokkerijdersbenden steunde op een regionaal en endogaam netwerk van vilders. Bovendien voorzagen deze vilders, als gestigmatiseerde buitenstaanders die tot de jaren twintig betere tijden gekend hadden, deze beweging van een formule, een soort ideologisch fundament met bijpassend ritueel. Doordat later ook leden van de hogere standen zich bij de benden voegden, kregen de volkse elementen van protest en verzet een meer gepolijst en barok karakter, geïnstitutionaliseerd in de eedafliegging en de zwarte mis. De formalisering van het ritueel diende tevens gevoelens van solidariteit te bewerkstelligen toen de benden zich sterk begonnen uit te breiden en beroeps- en verwantschapsbanden, alsmede lokale bindingen ontoereikend waren om loyaliteit en geheimhouding te waarborgen.

De afnemende betekenis van verwantschap in de organisatie van de benden blijkt ook uit de zeer bescheiden rol die vrouwen in latere fasen gespeeld hebben. Met uitzondering van Maria Notermans uit Merksteijn, de vrouw van de schoenmaker Balthus Kerckhoffs (een broer van de chirurgijn), had geen enkele vrouw een actief aandeel in de operaties van de latere benden. Dat vrouwen zich in de tweede en derde periode nauwelijks als bendelid manifesteerden en ook in mindere mate als schakels tussen manlijke benedeleden fungeerden, zoals in de eerste periode zeer duidelijk het geval was, hangt mogelijk ook samen met de daling van het aantal vilders in de latere benden. In de derde fase horen

³² Zie RAN-B, RvB, nr. 483-3, dossier Joannes La Haije. Vgl. de mededelingen op 1 december 1774 van Matthijs Drummen uit Rittersbeek (RAL, LvO 8170), waar gesproken wordt over recrutering en het afleggen van de eed: 'Hebbende den glaeser uijt de Heek hem gedetineerde daertoe aengesogt en verleijdt, op volgende maniere namentlijk dat den selven glaeser bij hem gedetineerde gekomen is tot hem seggende: 'Wij moeten egael sijn en maeken dat dou mich niet verclappen konst en ick dig niet, en anderen ook niet. Gank van den avondt ins met mig'. (Volgt beschrijving van de eedafliegging in de open lucht). Naar aanleiding van een serie concordante verklaringen die verschillende gedetineerden over de nevendoeleinden van de benden afgelegd hadden, schreven de schepenen van het hooggerecht van Valkenburg in de loop van 1776 het volgende aan de Hoog Moogende Heeren der Staten Generaal: 'dat het saemensweeren van dit vloekgespan niet slegts is geweest eene associatie tot steelen en rooven, maar dat het weesentlijck insight is geweest, om door eene nieuwe op te rechtene religie, die van de christelijcke religie met en nevens de politie te vernietigen, alle goederen gemeen te maeken, en dus de zouvereine macht haar wettig ontsag te ontweyden, hier omme hebben de hoofden der bende van dorp tot dorp binnen U Hoog Moogende en nabuurige landen soo sterck voor hunne bende doen aanwerven' (RAL, LvO 8174, dossier Dirck Spee).

³³ Voor enige biografische bijzonderheden over deze man, zie Gierlichs, *De geschiedenis der Bokkerijders* (1940), 77-82.

we slechts over drie vilders: Dirck Hersseler, die te Neerbeek woonde, zijn broer Nicolaas uit Schrijversheide en diens zoon Philip, die in Heerlerheide gevestigd was. Het is echter zeer tekenend voor deze vilders dat ze, evenals hun voorgangers in de eerste benden, belangrijke verbindingsfuncties vervulden tussen de verschillende afdelingen van de benden en als leiders en wervers van recruten optraden. Vanuit zijn woonplaats Schrijversheide onderhield Nicolaas de verbindingen tussen de leiders in het Oostenrijks land van 's-Hertogenrade en die in het Staats land van Valkenburg, waar te Neerbeek zijn broer Dirck soortgelijke scharnierfuncties vervulde tussen leden uit verschillende plaatsen in dat gebied. Zo ging hun kwalitatieve betekenis ver uit boven hun numerieke sterkte, en blijkt ook op dit punt hoe belangrijk de rol van vilders geweest is in alle fasen van het optreden der Bokkerijders in dit politiek verbrokkelde deel van de Maasvallei.

Zusammenfassung

Die Rolle der Abdecker in den Bockreiterbanden

Aus einer prosopographischen Untersuchung der Bockreiterbanden, die in den Jahren 1730–1774 im östlichen Maastal operierten und dabei zahlreiche Kirchendiebstähle verübten, hat sich herausgestellt, dass bestimmte Berufsgruppen, namentlich Handwerker und Hausierer, stark vertreten waren. Von den Handwerkern traten vor allem die Abdecker hervor. Die Infrastruktur dieser Banden, in denen auch als Männer verkleidete Frauen auftraten, stützte sich auf ein regionales und endogames Netzwerk von Abdeckern, das sich über eine grosse Zahl verschiedener Gerichtsbezirke erstreckte. Überdies versahen die Abdecker als stigmatisierte Aussenseiter, die bis in die zwanziger Jahre des achtzehnten Jahrhunderts bessere Zeiten gekannt hatten, die Bockreiterbewegung mit einem ideologischen Fundament mit dazu passendem Ritual in Form einer parodierten Messe, mit der man die Kirchendiebstähle manchmal beschloss. Als später auch Angehörige der höheren Stände sich den Banden zugesellten, nahmen die volktümlichen Elemente des Widerstandes und Protestes eine geschliffenere und barockere Form an und wurden in die Eidesleistung und die schwarze Messe institutionalisiert. Diese Formalisierung des Rituals und eine mehr oder weniger rhetorische Gleichheitsideologie dienten zugleich dazu, Solidaritätsgefühle zu wecken, als die Banden sich stark auszubreiten

begannen und Berufs- und Verwandtschaftsbande sowie lokale Bindungen nicht mehr ausreichten, um Loyalität und Verschwiegenheit zu verbürgen.

Geraadpleegde literatuur

Becker, B. *Actenmässige Geschichte der Rauberbanden an den beyden Ufern des Rheins*. Köln 1804. (Herdruk: Leipzig 1972).

Beneke, Otto. *Von unehrlichen Leuten*. Hamburg, 1863.

Blok, Anton. *Over de beroepen van de Bokkerijders in de landen van Overmaze*. - Tijdschrift voor criminologie 20, no. 3-4 (1978), 154-175.

Blok, Anton. *Wie waren de Bokkerijders?* - Tijdschrift voor sociale geschiedenis 5, no. 2 (1979a), 168-200.

Blok, Anton. *Theatrische strafvoltrekkingen onder het Ancien Régime*. - Symposion 1, no. 1-2 (1979b), 94-114.

Blok, Anton. *Infame beroepen*. - Symposion 3, no. 1-2 (1981), 104-128.

Danckert, Werner. *Unehrlische Leute. Die verfemten Berufe*. Bern/München, 1963.

Douglas, Mary. *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London, 1966.

Douglas, Mary. *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*. London, 1975.

Egardt, Brita. *Hästslakt och rackarskam*. Stockholm, 1962.

Elias, Norbert, en J.L. Scotson. *De gevestigden en de buitenstaanders*. Utrecht, 1976.

Gierlichs, Wilhelm. *De geschiedenis der Bokkerijders in 't voormalig land van 's-Hertogenrode*. Roermond, 1940. (Herdruk: Maastricht, 1972).

Gutmann, Myron P. *War and Rural Life in the Early Modern Low Countries*. Assen, 1980.

Habets, J. *Een Valkenburgsch dorp in 1789*. Publications 26 (1889), 3-28.

Haeren, P.J. *Bavo Hausteder, de Bokkerijder uit Nuth, die de dans ontsprong*. - Het Land van Herle 21, no. 4 (1971), 148-151.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, onder red. v. E. Hoffmann-Krayer. Berlin/Leipzig, 1929, II, 198-240.

Pijls, H. *De Bokkerijdersbende met de doode hand*. Sittard, 1924.

Rockwell, Joan. *The Danish Peasant Village*. - Journal of Peasant Studies 1, no. 4 (1974), 409-461.

Roebroeck, E. *Het Land van Montfort*. Assen, 1967.

Sleinada, S.J.P. *Oorsprong, oorzaeke, bewys en ontdekkinge van een godlooze bezwoorne bende nagtdieven en knevelaers binnen de landen van Overmaeze en aen-paelende landstreeken ontdekt, met een nauwkeurig getal der geexecuteerde en vlugtelingen*. Z.p., 1779. (Herdruk: Maastricht, 1972).

Sjoberg, Gideon. *The Preindustrial City. Past and Present*. Glencoe, 1960.

Slicher van Bath, B.H. *De agrarische geschiedenis van West-Europa, 500-1850*. Utrecht, 1960.

Stone, Lawrence. *Prosopography*. – Daedalus, no. 100 (1971), 46-79.

Thomas, Keith. *Religion and the Decline of Magic*. Harmondsworth, 1973.

Turner, Victor. *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca/London, 1974.

Van de Venne, J.M. *Dorp, heerlijkheid en markiezaat Hoensbroek*. – In: J.M. van de Venne, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek*. Hoensbroek, 1967.

Vromen, W.J. *Veepest in de onderbanken*. – Het Land van Herle 21, no. 2 (1971), 65-66.

Wilbertz, Gisela. *Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück. Untersuchungen zur Sozialgeschichte zweier 'unehrlicher' Berufe im nordwestdeutschen Raum vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Osnabrück, 1979.

Wissell, Rudolf. *Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit*. Berlin, 1971.